

LOGOTHET PAHOMIJE INTERPOLATOR RUSKIH I SRBSKIH VIESTI O KOSOVSKOM BOJU¹

Pahomije Logothet.
Po suvremenom crtežu.

Ilarion Ruvarac² uzimao je, da najstariju i prvu viest o caru Muratu, knezu Lazaru i Lazarovu sluzi Milošu, koji je ubio cara Murata, sadržaju rieči »đakona« Ignatija Smoljenskog, koji je g. 1389. pratio moskovskog mitropolita Pimena na njegovom božjem putu iz Moskve u Carigrad i opisao to »Hoždenije«.³ Redakciju toga Hoždenija, koja se nalazi u »Russkom Vremenniku«, izdanom u Moskvi g. 1790., smatrao je Ruvarac jedinstvenom među starim kršćanskim izvorima, koji je sačuvao izravan, događajima savremen navod imena ubojice Muratovog.

Ova Ruvarčeva pretpostavka bila je pogrešna. Nastala je iz neznanja⁴, što predstavlja »Ruski Vremennik« i u kakvom odnosu stoji prema njemu »Hoždenije« Ignatijevo, koje mu je bilo utjelovljeno. Radovi novijih ruskih učenjaka, M. Speranskoga, V. Istrina i konačno A. Šahmatova bacili su svjetlost na taj star: spomenik ruske književnosti⁵.

Povjestna zbirka poznata pod imenom „Рускій временникъ“ ili „Костромская летопись“, koja je bila izdana dva puta u Moskvi, g. 1790. i 1820., prema iztraživanjima ruskog akademika A. A. Šahmatova⁶, predstavlja u svojoj bitnosti *Ijetopisni zbornik ruskih dielova, izvađenih iz prve*

temeljne redakcije Hronografa. Prvobitna redakcija »Russkog Vremennika« potječe tek iz god. 1533. Podloga mu je po Šahmatovu Hronograf prve redak-

¹ Ovaj članak bio sam dovršio g. 1955., ali nije mogao izaći one godine, kad se navršilo 550 godina od kosovskoga boja. Dotle je prof. N. Radojčić u »Starinaru« objavio razpravu s naslovom „Савремене вести о Косовској битци код руског путописца Ђакона Игнатија“ Starinar XII 47—54. Beograd 1937, u kojoj je obradio skoro isti predmet.

² И. Руvaraц, О Кнезу Лазару, (KL). Novi Sad 1887, 424—5 i F. Rački, Вој на Косову. Rad. 97. 35. Za ovom pretpostavkom Ruvarčevom ide i Drag. Kostić u razpravi Miloš Kopilić Kobilic-Obilic u Revue Internationale des études Balcaniques, Beograd 1954. I. 252.

³ Mitropolit moskovski Pimen, da bi ojačao svoj položaj u ruskoj crkvi, odlučio je g. 6897. = 1389. po treći put ići u Carigrad.

cije. Kasnije je ta redakcija iz g. 1533. bila na razne načine prerađivana i nadopunjavana. Zadnja preradba učinjena je možda tek u XVIII. stoljeću. Prema tome bila je zadaća sastavljača »Russkog vremennika« izvaditi iz osnovnog Hronografa ruske članke, a izdvojiti grčke i srbske dielove. Ovaj svoj zadatak izvršio je on primjetljivom dosljednošću. *Pošto je u prvu osnovnu redakciju Hronografovu ušlo i »Hoždenije« mitropolita Pimena, sastavljeno od Ignatija, to ga nalazimo i u »Russkom vremenniku«, kamo je bilo preneseno iz toga Hronografa*⁷. Prema tome, ponavljamo, bio je »Russki vremennik« prvi put sastavljen tek u prvoj polovici XVI. stoljeća, a tekst »Hoždenija« bio je u nj unesen iz Hronografa prve, osnovne redakcije.

* * *

Ako, dalje, sravnimo tekst opisa Kosovskog boja u »Hoždeniju« u »Russkom vremenniku« (izdanje 1790.), koji je proučavao Ruvarac, s tekstom opisa istoga boja u drugim redakcijama istoga »Hoždenija«, na primjer u redakciji navedenoj od N. Karamzina u njegovoj »Istoriji Gosudarstva Rossijskago⁸, ili u štampanoj od I. Saharova u njegovim Skazanjima Russkago naroda⁹, ili na posljedku u redakciji, koju je g. 1887. kritički izdao Sergije V. Arsenjev u Pravoslavnom Palestinskom zborniku,¹⁰ opazit ćemo među njima bitne razlike.

Veliki knez moskovski Dimitrije Ioanović (1365—1389) iz političkih razloga nije odobravao ovo putovanje i protivio mu se. U proljeće 1389 g., uz pratnju brojnih crkvenih dostojanstvenika i monaha, među kojima su bili smolenski episkop Mihailo i njegov pratilac Ignatije, krenuo je Pimen iz Moskve na put. Na žalost, nemamo točnih podataka o rečenom Ignatiju, koji je nama ostavio opis toga puta. U »opisu Soluna i Atosa« nazvan je on »Ignatije Smolnjanin«. Da je bio zaista rodom iz Smolenske kneževine, potvrđuje njegova blizina vladici Smolenske Mihailu, neki zapadnoruski provincijalizmi i najzad, točniji i detaljniji opis povjestnih događaja u Smolenskoj kneževini. I. Saharov („Сказанія русскаго народа“) pogriješno zove Ignatija »dakon«, drugi pak »ijerodakon«. S. Arsenjev, koji je priredio znanstveno-kritičko izdanje »Hoždenija« Ignatijeva (С. В. Арсеньевъ. Хоженіе Игнатія Смолнѣнина, Православный Палестинскій Сборникъ. С Петербурга 1887. т IV вып. 3 I-XI и I-45) nije našao potvrdu o ovom njegovom crkvenom naslovu. Arsenjev predpostavlja, da je Ignatije zaista bio podrijetlom iz Smolenske oblasti, da je u mladosti bio u vojnoj službi, kasnije

primio monaški čin i, kao dobro pismen čovjek, bio bliz episkopu Mihailu. Zajedno s njim otišao je bio Ignatije g. 1389 iz Rusije u Carigrad, gdje je ostao sve do 1395. Između 1395—1395 pohodio je Jerusalem, a od 1396 bavio se na Svetoj Gori, gdje je vjerojatno i preminuo 1405.

⁴ Oprezni i kritički Ruvarac ipak je ovu svoju predpostavku uvjetovao rječima: „ако дакле исписано из Рускога Временика место садржи речи рускога Ђакона Игњатија без примесе“ (KL 424).

⁵ А. А. Шахматовъ, *Къ вопросу о происхожденіи хронографа*, Сборн Отд. русск. яз и сл. Имп. Акад. Наукъ, СПб. 1899, LXVI, No 8, 1—121.

⁶ *Šahmatov*, 42—57.

⁷ *Иб.* 26—27 и 48.

⁸ Н. Карамзинъ, *Исторія Государства Россійскаго*, V, прим. 133.

⁹ И. Сахаровъ, *Сказанія русскаго народа*, СПб. 1849, т. II, кн. 8, стр. 99.

¹⁰ Arsenjev, о с. 5—6. Sergej Vasiljevič Arsenjev, ruski diplomata i učenjak, za svoje službe u Generalnom konsulatu u Jerusolimu surađivao je u izdanjima Russkog Imperatorskog Palestinskog Obsčestva. Kasnije je

Prvi opis u Russkom vremenniku (izdanje 1790.) detaljniji je i obširniji. Evo, kako on glasi:¹¹

....„Таже отуду (od Pandoraklije) поидохомъ ко Царюграду въ сандалияхъ въ четвртокъ на рождество Іоанна Предтечи (24 јуна); и наутріе въ пятокъ (25 јуна) пловуще, минухомъ Діополь градъ; въ суботу-же (26 јуна) обѣдахомъ на усть рѣки Сахара, — въ недѣлю-же (27 јуна) минухомъ градъ Даенузій и Карөію градъ. Таже пловуще приидохомъ во градъ Астравію, и тамо пребыхомъ, пытающе вѣсти о Амуратѣ царѣ: бѣше бо въ Турской державѣ, и мятежъ бысть велій и смущеніе много: бѣше бо преже насъ турскій царь Амуратъ пошелъ ратію на Сербскаго царя Лазаря, и слышано бысть, яко на суймѣ¹² обоу убиша. Преже Амурата царя убилъ лестію вѣрній слуга Лазаревъ, именемъ Милошъ, и въ той часъ Турки поставиша царемъ Баозита, сына Амурата царя, и паки Турки перевозмогаша, и яша Сербскаго царя Лазаря руками, и князей его, и воеводъ его, и бояръ его, и слугъ, и все воинство его; овѣхъ избиша, овѣхъ же руками яша. Повелѣжъ Баозитъ царь Турскій Сербскаго царя Лазаря мечемъ посѣщи. Бысть же сія битва въ лѣто 6897 на мѣстѣ зовомое Косово, и убоявшесь мятежа и пусти Пиминъ митрополитъ черньца Михаила, а Михаилъ епископъ смоленскій меня Игнатія“....

U tri ostale redakcije opis je u suštini kraći, ali je dodana posebna „повѣсть объ Амуратѣ и о битвѣ на Коссовомъ полѣ“, uzeta od Konstantina Kostenskoga. Prvi opis, kako vidimo, daje tačno ime Lazareva sluge i druge neke potankosti, no ove ne sadržavaju ništa originalnoga i sve se mogu izvesti iz Konstantinova »Žitija despota Stefana.« Drugi kraći opis, pošto je iz njega izdvojeno pričanje o Amuratu i Kosovskom boju, kako su to učinili Popov i Arsenjev¹³, predstavlja jamačno onu prvotnu redakciju kratke bilješke o Kosovskom boju, koju je u svoje »Hoždenije« unio Ignatije na temelju onih kratkih podataka, što ih je bio sabrao mitropolit Pimen u Astraviji. Evo, kako glasi taj osnovni prvotni tekst Ignatijev u Arsenjeva:¹⁴

bio carski poslanik u Norveškoj. Žena jednoga od osnivača Pal. Obščestva, a kasnije, generalnog sekretara toga društva Vasilija Nikolajeviča Hitrovo (1854—1903) Sofija Domenikovna Hitrovo štampala je francuzki prievod »Hoždenja« Ignatijevog u svom djelu *Itinéraires russes en Orient* (Genève 1889) S. Hitrovo, budući italijanskog podrijetla, poslužila se redakcijom S. Arsenjeva.

¹¹ Kako nisam mogao doći do starih izdanja R. Vremennika, ni do rukopisa u originalu, citiram ovaj pasus po Ruvarcu (KL 425—4). U zagradama su razjašnjenja, dodana od samog I. Ruvarca.

¹² „На суймѣ“ (не са вел. словомъ »С«), то jest u bitci, u okršaju. Ispor. В. Срезневскій, *Материалы для словаря древне-русского языка по письменнымъ памяшникамъ*, т.

IV, столб. 614 (5 примjera из лjetописа, сви u lokativu).

¹³ И. Поповъ, *Обзоръ хронографовъ русской редакцији*, вып. II, 50—51, Moskva 1869; Arsenjev, oc, str. III. Sada je teško ustanoviti, tko i kada je dodao Hoždeniju Ignatijevu ovu priču. Mogao je to učiniti i sam sastavljač Hronografa, a mogao je i netko drugi. Svakako to nije mogao učiniti Ignatije (+ 1405), jer je Konstantin Kostenski pisao Žitije despota Stefana tek g. 1431.

¹⁴ Arsenjev, 5—6. Arsenjev je proučio tekst Hoždenija po 16 raznih rukopisa i izdao ga prema »Sofijskom« kodeksu (XVI st.), koji se prije čuvao u Novgorodskoj Sv. Sofiji, a kasnije bio prenesen u Petrograd u Duhovnu (Bogoslovsku) Akademiju (N 1464 in 4°, ukupno 302 f.), Varijante drugih ruko-

.... „Въ 5 день¹⁵ въ Четвертокъ възвѣя вѣтръ съпротивенъ (зѣло) и поведе ны (по морю) въ лѣвую страну къ Синопу (граду), и впадохомъ въ лимѣнь близъ града Синопа (и нѣдѣи възъ града Синопа излѣзше постѣтиша насъ и пищею и виномъ угостиша добръ), и ту пребыхомъ 2 дни. И възвѣя добръ и покосенъ вѣтръ, и поплыхомъ близъ брега (града). Бяху же ту горы высоки и вполъ тѣхъ горъ стирахуся (закрывахуся) облаци, (преходяще по воздуху. Тажъ оттуду мало пришедше сице подъ тѣми же горами), и противу града Амастра¹⁶ заговѣхомъ къ Петрову дни. Вторникъ (и сице въ токъ пловуще) минухомъ Понторакию¹⁷, въ Среду възвѣя вѣтръ съпротивенъ (зѣло и паки) възвратихомся въ Пандоракию и пребыхомъ 9 дни. Ту есть церковь святаго Θεодора Тирона, ту и мученіе его бысть, въ нейже и гробъ его. И оттолѣ поидохомъ въ сандалиахъ къ Царюграду на Рожество Іоана Предтечи.¹⁸ И на утрѣа въ Пятокъ¹⁹ минухомъ Диополь²⁰ градъ. Въ субботу²¹ обѣдахомъ на устьи рѣкы Сахара.²² Въ недѣлю²³ минухомъ градъ Дафнусію²⁴ и Карфію²⁵ и придохомъ въ градъ Астравію.²⁶ И ту постоя митрополитъ, пытая вѣсти о Амаратѣ. Бяше бо Амаратъ пошелъ ратію, на сербьского князя Лазаря и бысть вѣсть: убиша бо на суймѣ¹² обою, и Амората и Лазаря. (Сице убо намъ повѣдаша гражане.) И убоявьшесь мятежа, занже бѣяхомъ въ Турьской державѣ, и отпусти²⁷ (Пименъ) митрополитъ черныца Ми-

pisa označio je Arsenjev u notama. Naveli smo tekst prema Sofijskome kodeksu; u zagradama su varijante i dopune iz drugih rukopisa, ponajviše iz rukopisa I. Saharova.

¹⁵ Peti dan po izlasku putnika kroz Kerčki tjesnac u Crno More i jedanaesti dan poslije nedjelje Svetih otaca (prve poslije Spasova). Uzkrš 1589 g. bio je 18. travnja, Spasovdan 27. svibnja, nedjelja Svetih otaca — 30. svibnja. 11. dan pao je u četvrtak 10. lipnja 1589. Ignatije je dakle saznao vesti o Kosovskom boju na svom putu u Carigrad, a ne na povratku iz Carigrada, kako je pogrešno mislio Rački, o, c. 35.

¹⁶ Amastra je Amastris na južnoj obali Crnog mora.

¹⁷ „Понтораклия“ i „Пандораклия“ to je Pontheraclieia, Heracleia Pontica, Heraclea Ponti, turski Eregli. V. Leunclavius, *Historiae Musulmanae*, onomasticon prius, Francofurti 1591, 855 i 863. Putnici su prošli Pandorakliju u utorak 15. lipnja.

¹⁸ Rodenje Ivana Krstitelja, četvrtak 24. lipnja.

¹⁹ 25. lipnja.

²⁰ Диополь, Diospolis, turski Aqšeher.

²¹ 26. lipnja.

²² Сахара, rieka Sakaria, Sangarios, Sakkarı, turski Saqarja.

²³ 27. lipnja.

²⁴ Дафнусія, Daphnusia = Thynias kod Ptol. Plin., izd. V. Ramsay, f. 182.

²⁵ Карфія, Carthia, Carpia (= Καλλιη Καρπις), Carpi, turski Kirpe.

²⁶ Градъ Астравія је непознато мјесто. Нје означено ни у збирци старих морских мапа XIV. и XV. ст. (Isp. A. Nordenskiöld, *Periplus*, Stockholm 1897, F. 32 i dalje). Prof. briselskog sveučilišta Ern. Honigmann priopćio mi je ljubazno, da bi to, po njegovom mišljenju, mogao biti neki grad na rijeci Ἀράνας gdje je Konstantin V. g. 761—62 naselio 208.000 Slovena *δραβησανοί ἐν Ορσίκιον* V. Theophanis, *Chronographia*, izd. K. Boora, Lipsiae 1883, 432, Nicephor, izd. K. Boora, Lipsiae 1880, 68—69 i Const. Porphirogeneti *De ceremoniis* II, 45. Astravia izpor. slav. ostrvo, ostrov.

²⁷ Radi alarmantnih vesti o tursko-srbskom ratu mitropolit Pimen, episkop Mihail i iguman Spaskog manastira u Moskvi Sergeje Azakov nijesu hteli nastaviti put u Carigrad ladama (sandalijskama) duž morske obale turske, nego su ostali sami u Astraviji, a pred sobom su poslali trojicu svojih pratilaca, možda zato da bi obavijestili carigradske vlasti o putovanju mitropolitovu i tražili za nj zaštitu. Kako se vidi iz daljnega pričanja, Ignatijeva, Mihail je stigao u Ca-

хаила (ко Царюграду), а владыка (Смоленскій) Михаилъ мене Игнатія, а Сергій Азаковъ (архимандритъ Спасскій) своего чрънца. И поидохомъ отъ Астравіи въ Недѣлю²⁸ предъ Петровымъ днемъ. На утріа поидохомъ отъ Фили²⁹ и минухомъ Риву³⁰ и приидохомъ къ устью³¹ и минухомъ Фонарь.³² Вѣтру же добру суцу велми, и приспѣхомъ въ Царьградъ съ радостію неизреченною. Въ Понедѣльникъ канонъ (= канунъ) Петрову дни³³ въ годъ (= време) вечерни придоша къ намъ Руси, живущи ту, и бысть обоимъ радость веліа. И ту ноцъ пребыхомъ въ корабли, на утріа же (мѣсяца Юня въ 29 день) въ самый праздникъ святыхъ Апостоль (Петра и Павла), благодаряще Бога, внидохомъ въ градъ (Константина)“!...

U poređujući potanje tekst opisa Kosovskog boja u različnim redakcijama »Hoždenija«, konstatujemo, da se u Russkom Vremenniku Lazaru daje naslov »car«, a kod Arsenjeva »knez«; da su u Russkom Vremenniku točno označeni i samo mjesto boja (»мѣсто зовомое Косово«) i momenti ubijstva Muratova i zarobljenja i smrti Lazareve. Za te sve detalje tekst redakcije Arsenjeva ne zna. Pa i sam datum boja u Russkom Vremenniku („Бысть же сія битва въ лѣто 6897“) čini se, da je bio interpoliran mnogo kasnije.

Iz svega rečenoga izlazi, da je redakcija opisa Kosovskog boja u Russkom Vremenniku kasnija i da je u nju, između ostalog, uneseno i ime sluge Miloša; i sam knez Lazar od kneza uzdignut je na cara³⁴ i dodati su svi ostali detalji. Sasvim je razumljivo, da u turskom anatolskom gradiću Astraviji, gdje je Ignatije Smolnjanin proboravio samo jedan dan i to 27. juna 1389. g., ruski hodočastnici nijesu mogli doznati nikakvih osobitih potankosti o tom ratnom događaju već na dvanaesti dan iza njega. Morali su se zadovoljiti samo općim najkraćim viestima, koje su doznali po svoj prilici od Grka, jer s mjestnim Turcima u onim danima »smutnje i meteža«, koji se očekivao, jedva bi tko od njih mogao i smio bio povesti razgovor o tom predmetu.

No kome treba pripisati ovu kasniju preradbu Ignatijeva opisa kosovskoga boja u Russkom Vremenniku, ili točnije, po Šahmatovu, još u Hronografu prve redakcije, iz kojega je bila prenesena ta preradba u Russki Vremennik? Najveća je prilika uzeti, da je tu preradbu teksta izvršio sam sastavljač osnovnog Hronografa prve redakcije. Ovaj sastavljač bio je već uveo u tekst svoga Hronografa opis Kosovskog boja po Konstantinu Filozofu, dodavši isto tako i u njega ime Lazareva sluge »Miloša«.³⁵

riograd prv 16. srpnja. Mitropolit Pimen obolio je na putu i umro 10. rujna u Halkedonu (Qadiköj), malom mjestu na Anadoljskoj obali Mramornog mora, prema starom Saraju stambulskom.

²⁸ 27. lipnja.

²⁹ Фили, turski Chile (?).

³⁰ Riva, turski Riva.

³¹ K ulazu u Bosfor.

³² Fonar, svjetionik na Anadoljskoj obali kod ulaza u Bospor.

³³ Ponedjeljak. 28. lipnja.

³⁴ Promjena Lazareva naslova knez u car mogla se u R. Vremenniku dogoditi ipak i kasnije za moskovskih careva. U samom Hronografu Lazar se zove svuda još »veliki knez«, prema tadanjem naslovu velikih knezova moskovskih. Хронографъ 1512 г. *Полное собраніе русск. лѣтописей*, СПб. 1911, str. 418. U svim rukopisima Hoždenia, koje je proučio Arsenjev, Lazar se izpravno zove knezom.

³⁵ Da su u osnovnom Hronografu zaista bila dva različna opisa kosovskog boja, kao

Ruvarac je već prvi opazio (KL 227), da Konstantin u životu Stefana Lazarevića, opisujući Kosovski boj, nije dao ime kneza Lazara i Miloša i »da je tek sastavljač Hronografa uneo u tekst ova imena«. Konstantin je, prema prof. N. Radojčiću,³⁶ opisao sultanova ubicu »klasično jednostavno«:

....„нѣкѣто благороднь зѣло и своѣмоу господину вѣрнь.“....

Iztraživanja A. Šahmatova pokazala su, da je prvu osnovnu redakciju Hronografa sastavio g. 1442. u Trojičko-Sergijevskoj lavri blizu Moskve neki *Sloven* s Balkanskog poluotoka, vjerojatno „ерьмонахъ Пахомій Сербинъ“, inače zvan »Pahomij Logofet«,³⁷ koji je malo prije toga došao bio iz Svete Gore u Rusiju.³⁸

Nije poznato, gdje je i kada pisao svoje Hoždenije Ignatije. Zna se samo, — kako smo to već gore zabilježili,³⁹ — da se sa svoga puta nije vratio u otadžbinu. U Carigradu ostao je dakle do g. 1393., zatim je otišao na Božji put u Jerusalem (između 1393. i 1395.). Vrativši se s groba Gospodnjega, od g. 1396. nastanio se na Svetoj Gori i umro je (na Svetoj Gori) po svoj prilici g. 1405. Tako je jeromonah Pahomije mogao upoznati Hoždenije Ignatijevo još na Svetoj Gori (gdje je ono, vjerojatno, i bilo napisano), i čak donijeti kakav priepis toga djela u Moskvu. Lahko je moguće da je i »Život despota Stefana«, — koji je Konstantin dovršio bio g. 1431., — također u priepisu donio u Rusiju isti Pahomije⁴⁰.

Da razumijemo ciljeve i težnje jeromonaha Pahomija, koje su ga potakle, da se u svom Hronografu dva puta s pažnjom vrati ka Kosovskom boju, pokušat ćemo shvatiti ličnost ovoga monaha Srbina iz sredine XV. stoljeća i osvietliti epohu i okolnosti, u kojima je tada živio i radio u Rusiji.

* * *

da potvrđuje indirektno Nikonov ljetopis, gdje se također ovaj opis ponavlja dva puta. Prvi je pod godinom 6897 = 1388 (iz Hoždenija?), drugi pod g. 9600 = 1391 (doslovce iz teksta samog Hronografa). Vidi *Никоновская лѣтопись, Полное собраніе русск. лѣтоп.* IX., 98 i 149. СПб. 1897. Sr. također Popov oc, 50.

³⁶ Radojčić, *Kosovski Boj*, Njiva 535. Ljubljana 1921.

³⁷ *Šahmatov* o. c. 64—86. Ova Šahmatovljeva pretpostavka nije bila kasnije ni od koga oborena i sada se smatra primljenom u nauci. Упор. А. Шахматовъ, *Общегорусскіе лѣтописные своды XIV—XV вв.*, Журналъ Минист. Нар. Просв 1907 г.

³⁸ Тоčno vrijeme dolazka Pahomijeva u Rusiju nije utvrđeno. Jasne tragove njegova prebivanja ondje vidimo tek od g. 1445. R. Grujić stavlja njegov dolazak u g. 1458., A.

Ljaščenko u 1440. Isp. *I. Nekrasov, Pahomij Serb, pisatelj XV. st.* Записки Имп. Новоросс. Унив. Одесса, 1871. VI, 32—33. Šahmatov o. c. 80; *Grujić Pahomije Srbina*, Stanojevićeva Nar. Enc. III 515; *Ljaščenko, Enciklop. Brockhaus-Efron* XXIII 58.

³⁹ Bilj. 5 i VI. N. Peretc, *Enciklop. Brockhaus-Efron*, XII A, 782—5.

⁴⁰ Dobro je poznata činjenica da su predstavnici pravoslavnog klera, dolazeći kroz vjekove iz Turske u Rusiju, donosili na dar brojne rukopise, poglavito vjerskog sadržaja. Ovaj stari običaj sačuvao se bio do našega vremena. G. 1915 došao je u Petrograd na proslavu 500 godišnjice kuće Romanova antihijski patrijarha Grigorije, koji je također donio caru Nikoli II. brojne stare rukopise velike povjestne vrijednosti. *St. Dimitrijević, Grada za srpsku istoriju iz ruskih arhiva i biblioteka*. Spomenik LIII 165.

Pahomijev dolazak u Rusiju pada u vrijeme teških događaja u njegovoj otadžbini. Propadanje srbske države, triumfi islama u krajevima nedavno tako još moćne srbske despotovine. To je bilo, po prilici, u vrijeme prvog pada Smedereva u ruke Murata, turskog osvajača srbskih zemalja do Dunava i biega despota Đurđa u inozemstvo. Sve te nedaće odjekivale su teško na Svetoj Gori, odakle je Pahomije bio poslan u ruske zemlje. Sveta Gora bila je oaza, koju su poštedjeli islamski osvajači, gdje se uporedo sa vjerom gojila slobodno ljubav k nesrećnoj otačbini i osjećanje za ranjeni narodni ponos.

Što nalazi Pahomije na svom dolazku u Moskvu? Rusiju potlačenu sličnim jarmom, tatarskim. Istina, u to vrijeme podanstvo moskovskih knezova Zlatnoj Ordi bilo je već gotovo samo nominalno i praktično se izražavalo samo darovima i haračem, koje su slali hanovima, no ponižavajuća zavisnost jednako je postojala. Po Pahomijevu dolazku u Moskvu nastaje teška borba sa novostvorenim Kazanskim hanstvom, kojim su vladali hanovi Ulugh-Mahmed i za njim sin njegov Mahmudok. G. 1458. Ulugh-Mahmed provalio je u Moskvu. Same priestonice nije uzeo, ali je razorio Kolomnu i druge gradove. Vasilije II. tražio je spas u bjehu. Počele su se duge pripreme za rat s Kazanom. Trčanja Kazanaca nastavljaју se. G. 1445. Vasilije se na posljetku diže na Ulugh-Mahmeda, no 6. lipnja blizu Suzdalja han podpuno potuče velikoga kneza, koji pade Tatarima u robstvo. Tek 26 mjeseci kasnije izbavi se robstva teškim odkupom⁴¹. Svi ti događaji sjećali su Pahomija na slične nesreće njegove otadžbine. Radi toga ruske nevolje diraju ga jamačno dublje i on ih nehotice upoređuje⁴² sa svojima. Po književnim djelima, koja su nam ostala od Pahomija Logoteta, možemo donekle suditi o njegovu »političkom« radu u Moskvi. Osim hagiografije i historiografije, njegov književni rad bio je upravljen i na buđenje u samom knezu Vasiliju II. »Temnom« (Sliepom) i u višim moskovskim krugovima narodnog ponosa i svijesti o svojoj snazi.

⁴¹ Hronograf 1512 g., 455—6. Encyclop. de l' Islam (EI) II 887. E. Zambaur, *Manuel de Généalogie et de Chronologie pour l' Histoire de l' Islam* I 249. Hanevre 1927. H. Пешровъ, *Историч. взглядъ на взаимныя отношенія между сербами и русскими въ образованіи и лишерашурѣ*. Труды Кіевск. Духовн. Акад XI, 1876, стр. 26—28.

⁴² Pahomije, jedan od prvih balkanskih Slavena, koji su došli u Rusiju, kao da je učinio početak onim periodičkim putovanjima pravoslavniх duhovnika bugarskih i srbskih, koji su u sliedećim stoljećima sa Balkana pohadali Treći Rim. Već po sjajnoj pobjedi nad Tatarima Dmitrije Donskoga na Kulikovu polju g. 1280, rodila se među suvremenicima ideja, da je Bog Moskvi odredio zadatak, da brani kršćanski svijet od

nevjernika i da mu bude zaštita od nečastivih Agarjana. Vrijeme, kad je pravoslavni balkanski svijet pritislo najteže robovanje turske, Rusiji je donielo obnovu političkog života. Svojim dolazkom u Moskvu, mitropolit Kiprijan Samblak i jeromonah Pahomije otvaraju one tradicionalne odnose, nadahnute simpatijom prema pravoslavnom svijetu na Balkanu, koji se kao crvena nit viju od tada čitavom povjestnicom ruske države. Isp. *Ив. Малышевскій, Характеристика участливыхъ отношеній Россіи къ славянамъ въ историческомъ развитіи ихъ отъ начала до настоящаго времени*. Кіевъ, 1893, 1—31. В. Мошин, *Трѣи Рим и јужни Словени*, Руско-југословенски алманах, Панчево, 1934, 51—64.

Kao Bugarin Kiprijan Camblak, mitropolit moskovski (1390.—1406.), koji je usrdno podupirao Vasilija I., oca Vasilija Sliepoga u njegovoj spoljnoj politici (u odnosu prema Bizantu, a i u borbi s Tatarima), uvjeravajući ga o moći i snazi velikoga kneževstva moskovskog⁴³, tako sada Pahomije dokazuje njegovu sinu, da je dužan postati car i nastojati dati teorijsku podlogu razvoju i ekspanziji moskovske kneževine. Za jeromonahom Simeonom Suzdaljskim, koji je g. 1439. bio s mitropolitom kijevskim Isidorom na crkvenom saboru u Ferrari, Pahomije tvrdi, da je tobože sam grčki car Joan Paleolog priznao moskovskome knezu pravo na carski naslov⁴⁴. U drugom svom djelu trudi se Pahomije dokazati, da su moskovski knezovi zakoniti nasljednici carske vlasti po svome srodstvu s carem Augustom, i po tobožnjoj predaji carskog dostojanstva Vladimiru Monomahu od grčkoga cara Konstantina⁴⁵. Takva sviest i uvjerenje o vlastitoj snazi bile su potrebne slabiću Vasiliju Sliepomu, družini bojarskoj i duhovnicima za čvrstoću u spoljnoj politici, najprije, dakako, za izvojevanje crkvene nezavisnosti od patrijarha bizantskog, a poslie, očevidno, i za borbu sa vanjskim neprijateljem.

Treba upozoriti, da se Pahomije prema svojoj snazi i izkustvu trudio, sudjelujući i u toj borbi s islamskim zavojevačima, hrabreći ruski narod na odpor⁴⁶. Tako on bilježi u svojim djelima legendarnu epsku priču o pogibiji u Ugarskoj strašnoga za Rusiju, groznoga i zloglasnoga Batyja, kojemu se tobože usudio oduprijeti ugarski kralj i, ustavši, pogubio ga⁴⁷. On preobrađuje iznova i proširuje stari životopis svetoga kneza Mihaila Černigovskoga, opisujući potanko njegovo kršćansko junačtvo i mučeničku smrt u poganskoj Ordi⁴⁸. Za moralnu pouku Rusima unosi Pahomije u svoj Hronograf, između drugoga opširnog materijala o srbsko-turskim odnosima⁴⁹, i pripoviedanje o Kosovskom boju, izlažući ga potanko i ponavljajući ga, kako smo to gore predpostavili⁵⁰, u tu svrhu, šta više dva puta. Junačka borba kneza Lazara sa

⁴³ U »*Životu moskovskog mitropolita Petra*« Kiprijan, na primjer, pokazuje na veliko značenje Moskve za Rusiju, jer je ondje svanula zora za oslobođenje Slovena od islama. U svojoj »*Stepennoj knjizi*« Kiprijan veliča Rusiju na patriotski način. O ulozi mitropolita Kiprijana u Rusiji vidi: *Petrov*, o. c. 28—29 i *Nekrasov* o. c. 10—11.

⁴⁴ U djelu: *Слово избрано ошъ Св. писаній, еже на Лашыню*.

⁴⁵ U djelu: *Сказаніе о князехъ Владимірскихъ*.

⁴⁶ Do sada nije bilo posvećivano dosta pažnje odnosu Pahomija prema islamu i njegovim doživljajima u Rusiji u vezi sa tragičnim događajima srbsko-turske borbe u njegovoj otadžbini. Upor. *Nekrasov*, 73—75.

⁴⁷ U Hronografu i u hagiografskom dielu: *Сказаніе о Михаилѣ Черниговскомъ*. Batyj

(Batu-chan) umro je prirodnom smrću oko g. 1255 (El. I, 699—700).

⁴⁸ Pahomije iztiče napose tragične momente pogubljenja kneza Mihaila u Ordi: kuša ih ocrtati što slikovitije i dramatičnije: iztiče nepckolebljivost i neustrašivost kneževu u pravoslavnoj vjeri i ironično govori o Tatarima. *Nekrasov* 73—75 i 95.

⁴⁹ U ovoj svojoj tendenciji Pahomije ide upravo za Konstantinom filozofom, koji se, također u žitiju Stefana Lazarevića mnogo bavi odnosima srbsko-turskim. To je bio također tribut vremenu. Upor. Stanojević, *Biographie Stefan Lazarevič's von Konstantin dem Philosophen als Geschichtsquelle*. Archiv. f. slav. Philol. XVIII, 410 Berlin 1896.

⁵⁰ V. str. 227.—8. i bilj. 55. Svakako je moguća i druga pretpostavka, da je izvorni Igna-

vojujućim islamom i hrabro djelo srbskog junaka, koji je za cieniu svog života ubio moćnog sultana, mogli su u to vrijeme služiti Rusima kao svietao primjer samopožrtvovanja u budućoj borbi s Kazanom. Sjetimo se, da je Pahomije sastavljao svoj hronograf g. 1442., u jeku zaošttravanja odnosa sa hanom Ulugh-Mahmedom. Shvatljivo nam je sada, zašto je Pahomije u svome tekstu kneza Lazara uzvisio na velikog kneza i čak na cara³⁴. Nepoznatoga anonimnog junaka Konstantinovog on sad točno naziva »Milošem«. Frazu đakona Ignatija: ...,И убоявшесть мятежа, занже бѣяхомъ въ Турьској державѣ“... Pahomije parafrazira: ...,бѣше бо въ Турьској державѣ, и мятежь бысть велий и смущение много“.... Drugim riečima, bojazan ruskih Božjih putnika od mogućih smutnja Pahomije je pretvorio u činjenicu tih meteža i nereda u Turskoj poslie Muratove smrti. Ovo potonje je bolje odgovaralo i suvremenim prilikama u Moskovskoj Rusiji i osjećanjima samog Pahomija, komu je kosovski boj bio slavna stranica u povjesti srbskoga naroda!

Tako nam se prikazuju lični doživljaji i težnje ovoga srbskoga monaha u Moskvi. U povjesti ruske književnosti smatrali su Pahomija obično samo kao službena pisca, koji je svoja djela pisao po nalogu, prilagođivao se ukusu svojih naručitelja i prema mjestu svoga boravka izticao sad moskovski, sad novgorodski patriotizam⁵¹. Ova ocjena neće biti sasvim pravedna. Srbin, politički emigrant⁵², proživljavao je Pahomije u Rusiji nanovo tešku borbu kršćanske države sa islamskim osvajačima. S toga valja priznati i znatan dio iskrene lične note i interesovanja u njegovu književnom radu. To nam još vjerojatnijim čini sličan rad u Rusiji spomenutoga Bugarina Kiprijana. Balkanski Sloveni, koji su u svojoj otadžbini proživjeli tešku i kobnu borbu za narodni obstanak, toplo su osjećali s ruskim narodom, koji se isto tako teško borio za svoj politički život. Ako Pahomije nije uvijek postojan u svojim nazorima među Moskvom i Novgorodom, od njega kao tuđina i ne može se zahtievati podpuno razumievanje i neposredno učešće u zamršenim domaćim ruskim borbama⁵³.

Da resumiramo sve gore navedeno:

1. Predpostavka I. Ruvarca o starini i suvremenosti opisa Kosovskog boja u »Hoždeniju« Ignatijevu, sadržanom u *Russkom Vremenniku*« nije se potvrdila daljnim istraživanjem.

tijev opis Kosovskog boja interpolirao i pre-radio kasnije sam sastavljač *Russkog Vremennika*. Ali se čini, da je to prije mogao učiniti sam Pahomije, jer je s vremenom zanimanje Rusa za događaje XIV. stoljeća očito moralo opadati.

⁵¹ Upor. *Келшуяла, Курсъ исторіи русској литературы*, Часть I, кн. 2, 312--315 и 354--368, СПб 1911.

⁵² Evo kako se u Hronografu opisuje život Srba emigranata u inostranstvu: »Pogiboše i domovinu svoju izgubiše, te se potu-

caju po tuđim zemljama; zaista biedni i kukavni i mnogo plačuci i suza je dostojno, prekoravani, vriedani i popljuvani«. Drugi je bio položaj Pahomijev u Rusiji, gdje je on kao književnik i dobar stilista bio svuda rado i toplo priman.

⁵³ Pahomije i sam u svojim djelima koji put priznaje svoj emigrantski položaj i moli oproštenje, što se, kao tuđin, mieša u unutarnje stvari, koje se tiču samo ruskog naroda. Upor. Petrov 51--55 i Nekrašov 85.

2. Kasnije ruske studije ustanovile su, da je »Russki Vremennik« sastavljen tek u prvoj polovici XVI. st. i da je »Hoždenije« Ignatijevo u njega prepisano iz Hronografa prve redakcije, koju je g. 1442. sastavio neki balkanski Sloven, vjerojatno, jeromonah Pahomije Srbin, zvan Pahomije Logotet.

3. Pahomije Logotet, umetnuvši u svoj Hronograf, izmijenio je i dopunio izvorni kratki Ignatijev opis Kosovskog boja, koji se osniva na ustmenim svježim viestima, sakupljenim dvanaest dana iza razboja (27. juna 1389. g.) u turskom gradiću Astraviji na crnomorskoj obali Anatolije. Između ostaloga Pahomije je interpolirao i ime Muratova ubice, kojega zove »Milošem«.

4. Osim ovoga prvoga opisa dao je Pahomije u svom Hronografu na hronološki odgovarajućem mjestu još i drugi opis istoga boja. Ovaj pak opis sastavio je Pahomije po Konstantinovu »Žitiju Stefana Lazarevića«. I ovdje je on sam interpolirao u tekstu ime Muratova ubice.

5. Pahomije, davši dva puta u svom Hronografu opis toga znamenitog boja, upoznao je tako svoje ruske čitaoce, koji su u to vrijeme stradavali pod jarmom Zlatne Orde i čestih trčanja Tatara iz novoustrojenog Kazanskog hanstva, sa herojskom borbom srbskoga naroda s Turcima i junačkim djelom jednoga svoga zemljaka, koji je ubio silnoga cara Murata.

Odakle potiču te Pahomijeve interpolacije? Iz kog je izvora crpao taj inok Svetogorac svoje nove precizne, ali vrlo kratke podatke o ubici cara Murata?

To su pitanja, na koja mogu odgovoriti samo daljna iztraživanja.

Ovdje ipak držim potrebnim, da istaknem još ovo:

I u dalekoj Moskvi — (to znači izvan svake opasnosti za indiskreciju pred Turcima) — znao je inok Pahomije u svome Hronografu za radoznale ruske čitaoce opisima Kosovskog boja, Ignatijevu i Konstantinovu dodati stvarno jedino ime ubice Muratovog, bez ikakvih drugih pojedinosti o njemu.

Ova činjenica u vezi sa jednakim pomanjkanjem i kod turskih najstarijih ljetopisaca svakih detalja o samom ubijstvu i ubici⁵⁴ predstavlja za proučavanje Kosovskog boja svakako bitan prilog.

R é s u m é.

PACÔME LE LOGOTHÈTE — INTERPOLATEUR DES RÉCITS RUSSES ET SERBES DE LA BATAILLE DE KOSSOVO

Les circonstances authentiques du meurtre du sultan Murad, lors de la bataille de Kossovo (1389) ainsi que l'identité de son assassin ne sont pas encore entièrement établies et restent, quant à certains détails, bien énigmatiques encore. L'historien serbe Hilarion Ruvarac, qui n'épargna pas ses

⁵⁴ Isp. Olesnicki: *Turski izvori o Kosovskom boju*, Glasn. Skopsk. Naučn. Dr. XIV 59—98 Skoplje 1954 i *Dva turska falsifi-*

kata XVI stoljeća o Kosovskom boju, Hoffilleroz zbornik (Serta Hoffilleriana), 495—512, Zagreb 1940.

efforts pour reproduire la dite bataille dans ses moindres détails, présumait par exemple que le nom du meurtrier avait été désigné pour la première fois dans les annales historiques, déjà par un de ses contemporains, notamment par un voyageur russe nommé Ignace, qui l'année même du combat accompagna le métropolite de Moscou Pimène dans son pèlerinage à Byzance. Ignace mentionna dans son »Itinéraire« (Hoždenije) le combat de Kossovo et, d'après la présomption de Ruvarac, y aurait entre autre cité le nom du meurtrier, qu'il aurait nommé »Miloš«. Or, cette présomption est complètement erronée, n'étant basée que sur une copie récente de l'»Itinéraire« d'Ignace, où, comme il résulte d'une analyse philologique, le nom du meurtrier ne fut interpolé que plus tard par un moine serbe, Pacôme dit le Logothète. Ce dernier ayant émigré, cinquante ans après la bataille en question, du Mont Athos en Russie, s'y adonna fervemment à l'historiographie et à l'hagiographie. Dans un couvent près de Moscou il compila en 1442 un ouvrage historique sous le titre de »Chronographe« dans lequel il inséra l'»Itinéraire« d'Ignace. Il y interpola ensuite certains nouveaux détails concernant Kossovo, entre autre le nom de l'assassin du sultan, notamment »Miloš«. Pacôme introduisit dans son »Chronographe« de la même manière une autre description, encore de Kossovo, cette fois empruntée à la »Vie du despote Stefan«, écrite par Constantin le Philosophe. Là aussi il interpola le même nom du meurtrier. On dirait, que ce moine serbe avait pris à cœur de ranimer par l'exemple héroïque de son compatriote l'ardeur nationale et religieuse des Moscovites dans leur lutte pénible avec les Tartares de Kazan. Ces derniers menaçaient alors l'existence même de l'État russe. Cependant ces interpolations, concernant le meurtrier, étaient, comme nous le constatons maintenant, très brèves. Leur auteur se borna à y citer seulement le nom de l'assassin. Il a agi donc dans ce cas à l'instar de ses contemporains turcs qui, eux aussi, dans leurs plus anciennes descriptions de la bataille de Kossovo⁵⁴, sont très discrets au sujet de la personnalité de l'assassin de leur padichah.